

**IMO-ISHORA TILINING KAR BOLALARDA MATNNI TUSHUNISH KO'NIKMALARINI
RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI**

Salamova Feruza Xakimbekovna – *pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

salomovaferuza73@gmail.com

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

**ВЛИЯНИЕ ЖЕСТОВОГО ЯЗЫКА НА РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПОНИМАНИЯ
ТЕКСТА У ГЛУХИХ ДЕТЕЙ**

Саламова Феруза Хакимбековна – *доктор философии по педагогическим наукам*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**THE ROLE OF SIGN LANGUAGE IN DEVELOPING
TEXT COMPREHENSION SKILLS AMONG DEAF CHILDREN**

Salamova Feruza Khakimbekovna – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: kar bolalar, imo-ishora tili, matnni tushunish, surdopedagogika, lingvistik bilingvizm, kognitiv rivojlanish.

Rezyume. Maqolada imo-ishora tilining kar va zaif eshituvchi o'quvchilarda matnni o'qish va tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi bilingval yondashuv asosida imo-ishora nutqining kar bolalar mantiqiy va obrazli tafakkurini shakllantirish hamda matn mazmunini dekodlash (shifrdan chiqarish) tezligini oshirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi sifatida korreksion-pedagogik eksperiment va o'quvchilarning matnni tushunish darajasini aniqlovchi qiyosiy monitoring usullari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, dars jarayonida tizimli ravishda vizual-fazoviy imo-ishora tayanchlaridan foydalanish kar bolalarda mavhum so'z va tushunchalarni grafik matn bilan bog'lash vaqtini o'rtacha 30% ga qisqartiradi hamda matn mohiyatini anglash darajasini sezilarli darajada oshiradi. Xulosa qilib aytganda, imo-ishora tili kar o'quvchilar uchun matnli ma'lumotlarni o'zlashtirishda fundamental «kognitiv ko'pri» vazifasini bajaradi va maxsus ta'lim tizimida bilingval metodikani keng joriy etish zaruratini asoslaydi.

Ключевые слова: глухие дети, жестовый язык, понимание текста, сурдопедагогика, лингвистический билингвизм, когнитивное развитие.

Резюме. В данной статье анализируется влияние жестового языка на развитие навыков чтения и понимания текста у глухих и слабослышащих учащихся. Целью исследования является определение педагогического потенциала жестовой речи на основе билингвального подхода в формировании логического и образного мышления глухих детей, а также в повышении скорости декодирования содержания текста. В качестве методологии исследования использовались коррекционно-педагогический эксперимент и методы сравнительного мониторинга уровня понимания текстов учащимися. Результаты показали, что систематическое использование визуально-пространственных жестовых опор в учебном процессе сокращает время соотнесения абстрактных слов с графическим текстом у глухих детей в среднем на 30% и значительно повышает уровень осмысления текста. В заключении сделан вывод о том, что жестовый язык служит фундаментальным «когнитивным мостом» для усвоения текстовой информации глухими учащимися, что обосновывает необходимость широкого внедрения билингвальной методики в систему специального образования.

Key words: deaf children, sign language, text comprehension, deaf education, linguistic bilingualism, cognitive development.

Summary. This article analyzes the impact of sign language on the development of text reading and comprehension skills in deaf and hard-of-hearing students. The purpose of the study is to identify the pedagogical potential of sign language, based on a bilingual approach, in shaping the logical and figurative thinking of deaf children, as well as in increasing the speed of decoding text content. The research methodology involved a correctional-pedagogical experiment and methods of comparative monitoring to determine the students' level of text comprehension. The results indicated that the systematic use of visual-spatial sign anchors in the educational process reduces the time required for deaf children to connect abstract words with graphic text by an average of 30% and significantly increases the depth of text comprehension. In conclusion, sign language serves as a fundamental "cognitive bridge" for deaf students to assimilate textual information, which justifies the necessity of widely implementing bilingual methods in the special education system.

Kirish. Zamonaviy maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri imkoniyati cheklangan, xususan, eshitishda nuqsoni bo'lgan (kar va zaif eshituvchi) bolalarni jamiyatga moslashtirish va ularga sifatli ta'lim berishdan iboratdir [1]. Eshitish qobiliyati cheklangan bolalarning intellektual va ijtimoiy

rivojlanishida yozma nutqni egallash, ya'ni matnni o'qish va uni tushunish ko'nikmasi markaziy o'rinni egallaydi. Zero, matn dunyo haqidagi axborotlarni olishning asosiy manbayidir.

Ammo amaliyotda kar bolalarning matnli ma'lumotlarni idrok etish va ularning mazmun-mohiyatini to'liq

tushunishida jiddiy qiyinchiliklar kuzatiladi. Sababi ular fonetik va auditorlik muhitdan uzilgan holda, soʻzlarning maʼnosini va gaplarning grammatik qurilishini vizual tarzda qabul qilishga majburlar. Bu jarayonda imo-ishora tili kar bolalarning tabiiy va birinchi tili (ona tili) sifatida namoyon boʻladi. Lekin imo-ishora tili shunchaki qoʻl harakatlari yigʻindisi emas, baki oʻzining boy lugʻat tarkibi, murakkab grammatikasi va vizual-fazoviy tuzilishiga ega boʻlgan mukammal tizimdir [3].

Soʻnggi yillarda oʻtkazilgan psixolingvistik va surdopedagogik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, bolaning oʻz ona tilida (imo-ishora tilida) fikrlash darajasi qanchalik yuqori boʻlsa, uning ikkinchi tilini (yozma nutqni) qabul qilish va matnni tushunish koʻnikmasi shanchalik tez rivojlanadi [6]. Shuning uchun imo-ishora tilining kar bolalarda matnni tushunish koʻnikmalarini shakllantirishdagi oʻrni va taʼsir mexanizmlarini ilmiy asoslash bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy muammo. Kar bolalarda matnni tushunish jarayoni eshituvchi tengdoshlariga nisbatan murakkab kechadi. Buning asosiy sabablaridan biri ogʻzaki nutq va yozma tilni oʻzlashtirishdagi qiyinchiliklar hisoblanadi [5]. Taʼlim jarayonida imo-ishora tilidan samarali foydalanish matn mazmunini anglashga qanday taʼsir koʻrsatishi yetarli darajada oʻrganilmagan. Shu bois, imo-ishora tilining kar bolalarda matnni tushunish koʻnikmalarini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va ilmiy-metodik asoslash muhim ilmiy muammo hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi. Imo-ishora tilining kar bolalarda matnni tushunish koʻnikmalarini rivojlantirishga taʼsirini oʻrganish hamda ushbu koʻnikmalarni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

- Kar bolalarda matnni tushunish koʻnikmalarining psixologik-pedagogik asoslarini tahlil qilish.
- Imo-ishora tilining taʼlim jarayonidagi oʻrni va imkoniyatlarini oʻrganish.
- Kar oʻquvchilarning matnni tushunish darajasini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish.
- Imo-ishora tili asosida matn bilan ishlashga doir amaliy topshiriqlar tizimini ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti. Kar bolalarda matnni tushunish koʻnikmalarini rivojlantirish jarayoni.

Mavzuning oʻrganilish darajasi. Surdopedagogikada uzoq vaqt davomida eshitish qobiliyati cheklangan bolalarda faqat eshitish-nutq idrokini rivojlantirishga qaratilgan tibbiy yondashuv ustunlik qilib keldi. Biroq ushbu paradigma doirasidagi asosiy muammo bolalar tomonidan nutqning yozma shaklini oʻzlashtirishdagi toʻsiqni bartaraf etish boʻlib qolmoqda [5]. Kar bola uchun kitob oʻqish ikkinchi til tizimini oʻrganish jarayoni hisoblanadi, uning sintaksisi va morfologiyasi imo-ishora nutqi tuzilishidan tubdan farq qiladi [3].

Asosiy lingvistik qarama-qarshilik erta yoshda birlamchi til bazasining yetishmasligidadir. Tabiiy va tushunarli muloqot tizimi (bunday tizim vazifasini imo-ishora tili bajaradi) mavjud boʻlmasa, bolada bosma matnlarni dekodlash (shifrdan chiqarish) va chuqur tushunish uchun zarur boʻlgan tushunchalar apparati hamda

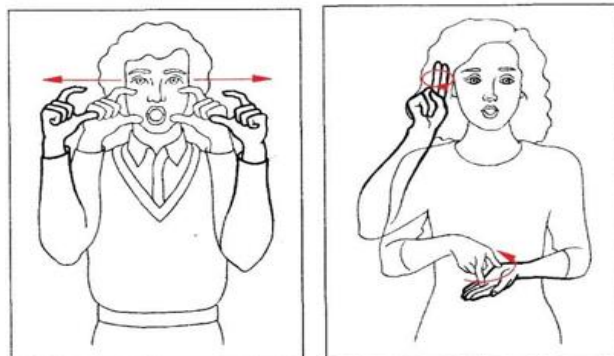
kognitiv sxemalarning shakllanishi qonuniy ravishda kechikadi [2, 8].

Tadqiqot metodlariga esa taʼlim jarayonida lingvistik koʻnikmalarning ijobiy tillararo transferi (koʻchishi) haqidagi gipotezani tekshirish uchun kvazieksperimental dizayn doirasida amalga oshirilgan kompleks qiyosiy metod qoʻllanildi. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil uchun kichik maktab yoshidagi (8–10 yosh), nomverbal intellekt darajasi oʻxshash va ijtimoiy-iqtisodiy maqomi bir xil boʻlgan kar bolalarning ikki guruhga ajratilgan holda oʻrganildi:

Eksperimental guruh: Tugʻilganidan boshlab imo-ishora tili muloqotning tabiiy birinchi tili boʻlgan (kar ota-onalar oilasidagi) kar bolalar kiritildi.

«MAKTAB»

«SINF»

1-rasm. Eksperimental guruh (Imo-ishora orqali toʻgʻridan-toʻgʻri semantik tarjima).

Nazorat guruhi: Eshituvchi ota-onalar oilasida faqat eshitish-nutq (oral) metodikasi boʻyicha taʼlim olayotgan, erta bolalik davrida imo-ishora tili qoʻllanmagan bolalar tashkil etdi.

- qoʻllanmagan bolalar tashkil etdi.

«MAKTAB»

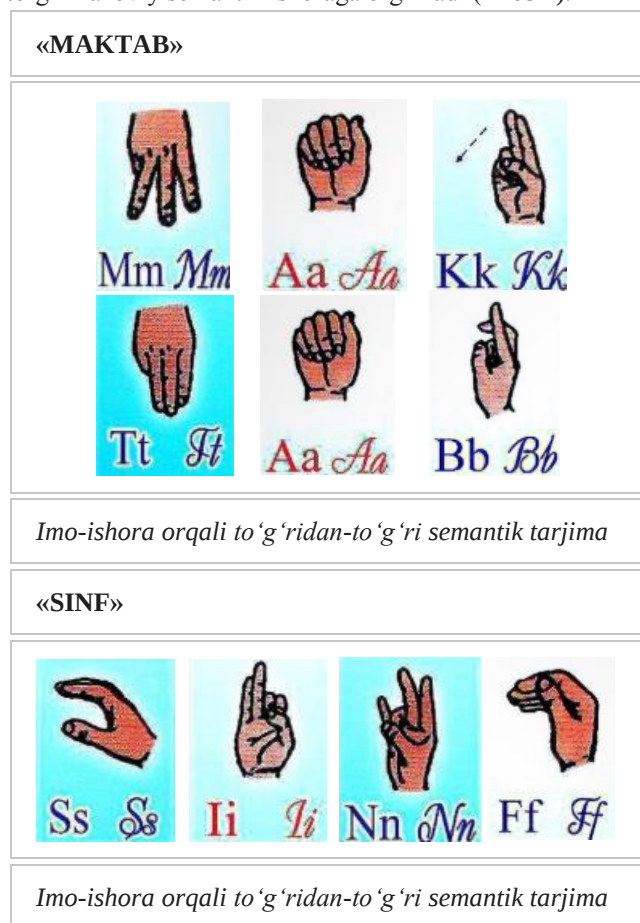
«SINF»

2-rasm. Nazorat guruhi (Harfma-harf tahlil).

Ikkala guruh uchun lingvistik ragʻbatlantiruvchi vosita sifatida oʻzaro taʼsir va ruhiy holat feʼllaridan (masalan, "MAKTAB", "SINF") foydalanildi. Mazkur guruhlarda vizual materialni qabul qilish xususiyatlari quyidagicha modellashtirildi:

• **Ekspperimental guruh yondashuvi:** «MAKTAB» va «SINF» so'zlari ko'rsatilganda, grafik shakl to'g'ridan-to'g'ri fazoviy semantik ishoraga o'giriladi (1-rasm).

1-rasm. Ekspperimental guruhda so'zlarni idrok etish jarayoni.

• **Nazorat guruh yondashuvi:** Birlamchi vizual-fazoviy tayanchni his qilmaslik sababli so'zlar harfma-harf tahlil qilish obyektiga aylanadi (2-rasm).

«MAKTAB» daktil tahlili	«SINF» daktil tahlili
(M) + (A) + (K) + (T) + (A) + (B)	(S) + (I) + (N) + (F)

2-rasm. Nazorat guruhida harfma-harf tahlil (daktil-lash) jarayoni.

Matnni tushunish ko'nikmalarini kompleks baholash standartlashtirilgan metodikalar yordamida o'tkazildi. Bunga:

- Ichda o'qish tezligi va sifati;
- Matnning aniq mazmuni va yashirin kontekstini (inferensiya) aniqlash bo'yicha savollarga javob berish;
- Tushirib qoldirilgan so'zlarni to'ldirish metodikasi (klouz-test) kiritildi.

Klouz-test topshiriqlari namunasi:

1. "Bahorda daraxtlarda yangi _____ paydo bo'ladi" (Mos javob daktilda:

B + A + R + G

yoki

2. "Qushlar qaysi faslda _____ uchib keladi" (Mos javob daktilda:

B + A + H + O + R

Ushbu metodika o'quvchilarning matn mazmunini anglash, mantiqiy bog'lanishlarni tushunish va lug'at boyligidan foydalanish darajasini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari-qiyosiy tahlil jarayonida guruhlar o'rtasidagi diagnostik ko'rsatkichlarda statistik jihatdan muhim farqlar qayd etildi.

Ekspperimental guruhdagi tabiiy bilingv bo'lgan va imo-ishora tilini kognitiv darajada yuqori egallagan bolalar, nazorat guruhi vakillariga qaraganda, o'qilgan matn tuzilishini sifat jihatidan ancha yuqori darajada tushunishini namoyish etdilar [4]. Kar bolalar mantiqiy xulosa chiqarish (inferensiya) topshiriqlarini muvaffaqiyatliroq bajardilar, matn syujetidagi sabab-oqibat aloqalarini aniqroq belgilab berdilar va ularda metamatnli tushunish darajasi yuqoriligi kuzatildi.

Baza hisoblangan imo-ishora tilini erta o'zlashtirish mavhum bosma belgilarni ongda shakllangan psixik konseptlar bilan solishtirish va mental xaritalash jarayonini osonlashtirgan mustahkam kognitiv poydevor bo'lib xizmat qildi. Aksincha, nazorat guruhida vizual-fazoviy tayanchni mavjud emasligi matnni mexanik tarzda harfma-harf tahlil qilinishiga olib keldi, bu esa matn mazmunini umumiy tushunish darajasini sezilarli darajada pasaytirdi.

Muhokama-olingan empirik natijalar zamonaviy til ontogenezi nazariyasiga va sensor deprivatsiya (sezgi cheklanishi) sharoitida tillararo transfer konsepsiyasiga salmoqli xulosalar qo'shadi:

✓ **Eskirgan qarashlarning rad etilishi:** Tadqiqot imo-ishora nutqidan foydalanish og'zaki/yozma til rivojlanishini sekinlashtiradi degan eskirgan tezisni mazmunan rad etadi va J. Kamminsning tillararo bog'liqlik gipotezasi (*Linguistic Interdependence Hypothesis*) "ishora — matn" modalligiga nisbatan ham to'g'ri ekanligini tasdiqlaydi [6].

✓ **Kognitiv ko'nikmalar transformatsiyasi:** Vizual-fazoviy modallik orqali rivojlantirilgan asosiy kognitiv ko'nikmalar (axborotni tizimlashtirish, diqqatni jamlash, syujetni prognoz qilish) tekis bosma matnni o'qishda lingvistik kompetensiyaga muvaffaqiyatli transformatsiya bo'lishi isbotlandi [7].

✓ **Praktik ahamiyati:** Taqdim etilgan ma'lumotlar ta'lim standartlarini isloh qilish uchun ishonchli ilmiy-metodik asos bo'ladi hamda zamonaviy surdopedagogika amaliyotiga bikultural va bilingval ta'lim modellarini keng joriy etish zaruriyatini asoslab beradi.

Xulosa. Nazariy tahlil va empirik ma'lumotlar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, imo-ishora tili kar

bolaning ko'rgazmali-obrazli tafakkuri bilan yozma nutqning abstrakt tuzilishi o'rtasida samarali ko'prik (mediator) vazifasini bajaradi. Kar bolalarning matnni tushunish darajasi bevosita ularning imo-ishora tilidagi lisoniy kompetensiyasi chuqurligiga bog'liq.

Tavsiyalar: Ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish maqsadida maxsus (korreksion) maktablar amaliyotiga maxsus vizual tayanch vositalar, bilingval raqamli materiallar va ikki tilli o'quv qo'llanmalarni keng joriy etish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli Qarori.
2. Выготский Л.С. Основы дефектологии: учебник для вузов. - Санкт-Петербург: «Лань», 2024.
3. Зайцева Г.Л. Жестовая речь. Дактилология: учебник для студентов высших учебных заведений. - Москва: «Владос», 2019.
4. Комарова А.А. Билингвистическое обучение глухих: история и современность. // Альманах Института коррекционной педагогики. 2020. № 40. - С. 15-32.
5. Соловьева Т.А. Особенности понимания текста текстов разных стилей учащимися с нарушениями слуха. / Т.А.Соловьева, И.Л.Соловьева. // Дефектология. 2021. № 3. - С. 44-53.
6. Cummins J. Bilinguality and Literacy Development in Deaf Children. // Journal of Deaf Studies and Deaf Education. 2021. Vol. 26, no. 3. - P. 315-326.
7. Hoffmeister R.J. The relationship between American Sign Language (ASL) and reading comprehension in deaf children. / R.J.Hoffmeister, Caldwell-Harris C.L. // Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Article 914853.
8. Mayberry R.I. Reading development in deaf children: The critical role of early language acquisition. // Developmental Science. 2023. Vol. 26, no. 1. - P. 112-125.